

På spaning efter Marcel Prousts roman

V arför är det så svårt att läsa Proust? Ur min bekantskapskrets av mestadels belästa och bildade människor når mig regelbundet rapporter om misslyckade försök och oändligt uppskjutna ambitioner att börja läsa *På spaning efter den tid som flytt*. Den läsande delen av mänskligheten tycks uppdelad i två grupper: de som av olika orsaker inte läser Proust och de som läser honom om och om igen.

Min egen läshistoria ger belägg för det. Nu har jag läst *På spaning* många gånger. Den är en del av mitt liv som få andra romaner. Men vägen hit var lång. Från det förhoppningsfulla inköpet i ungdomen över många döda år i bokhyllan, från en första läsning som krävde stark självdisciplin till den sant proustska vändningen mycket senare som plötsligt förvandlade mödan till glädje, den främmande, stumma textytan till något existentiellt och viktigt.

Ett rent praktiskt svar är att romanen kräver överblick. Med sina sju delar liknar den en oöver-skådlig ocean där novisen guppar som en flotta över duningarna utan veta var hen är. Både till stoff och estetik rör den sig över så vida fält att läsaren helt enkelt måste ge romanen tid så att pusselbitarna faller på plats och börjar kommunicera med varandra. Det finns en regel som säger att ju tjockare en roman är desto långsammare bör den läsas för att dess kvaliteter ska framträda (undantagen visar bara att det finns en massa tjocka romaner som är dåliga). För *På spaning* gäller den i eminent grad. Inte bara för det särpräglade idiomet: meningarna är ofta långa, syntaxen komplicerad. Både språkets skönhet och vävens täthet kräver eftertänksamhet, ofta omläsningar. Tidsfördriv är det inte.

Men det allra viktigaste svaret på frågan har att

göra med läsaren själv. Proust skriver: ”i själva verket är varje läsare, när han läser, sin egen läsare. Författarens verk är bara ett slags optiskt instrument som erbjuds läsaren för att hjälpa honom att urskilja det som han utan denna bok kanske inte skulle ha sett hos sig själv” (övers Gunnel Vallquist). Man måste bli den läsare som kan läsa romanen med utbyte. När jag själv länge misslyckades var det för att jag inte var kvalificerad att ta emot den. Mina livs- och läserfarenheter var för små, jag fastnade på det främmande i stället för att se det allmänmännliga i de erfarenheter den förmedlade. Det där är förstas olika – vissa har dem redan i unga år, jag saknade dem. Proust själv skriver om hur den avantgardistiska konsten – hans exempel är den sene Beethoven – långsamt skapar sin publik. Bara genom att lyssna på Beethovens obegripliga kvartetter kunde publiken småningom förstå dem. Att endast spara noterna åt följande generation hade inte gjort musiken begripligare. Detsamma gäller, på ett anspråkslösare plan, den enskilde Proustläsaren. Fortfarande, hundra år efter utgivningen, finns i *På spaning* mycket som kan te sig främmande. Den enda hjälpen är att läsa vidare. I något skede öppnar boken sig, och när man väl fått en inblick vidgas och fördjupas en myllrande värld. Läsaren börjar med romanens hjälp läsa sig själv i en oavslutad process.

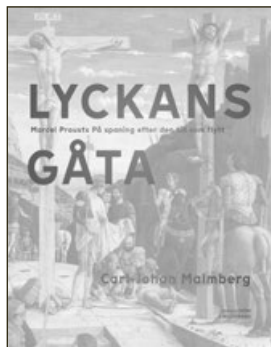
Till det mest tilltalande i Carl-Johan Malmbergs magistrala bok *Lyckans gåta. Marcel Prousts På spaning efter den tid som flytt* hör just att detta oavslutade drag är så starkt närvarande. Trots att Malmberg är fullständigt hemma i Prousts värld både tack vare sin egen sensibilitet och uppmärksamhet som läsare och sina djupa kunskaper i litteraturen om Proust avstår han från att slå fast definitiva san-

ningar. Han behåller sitt prövande grepp, alltid öppen för möjligheten att en ny upptäckt kan förändra och föra vidare tidigare insikter. Han framhåller ofta att gränsen mellan läsning och konstnärligt skapande är glidande och är själv ett exempel just på läsningen som skapande aktivitet. De 567 sidorna i *Lyckans gåta* upptas av 43 fristående essäer

av olika längd. Vissa borrar djupt i centrala frågor, andra är skisser, infall. Tillsammans skapar de omväxlande läsning. Malmberg citerar flitigt ur romanen vilket gör hans bok begriplig också för den vars egen Proustläsning ligger långt bak i tiden.

Vilket är då svaret på lyckans gåta? Malmberg ger det inte, eller han ger många möjliga svar, inget av dem uttömmande. Den mest kända episoden i *På spaning* är madeleinekakan, den där protagonisten av smaken på ett bakverk doppat i lindblomste plötsligt väcks till liv och återfår minnet av sin uppväxt i all dess konkretion och sinnlighet. Men varför gör det honom lycklig att minnas det förflutna? I sin roman *Uppreppningen* skriver Peter Handke om minnet. Han gör det i medvetande om Proust men har en annorlunda syn på hur det verkar. Där Proust betonar ofrivilligheten och plötsligheten hos den uppdykande hågkomsten ser Handke i högre grad till det medvetna minnesarbetet. Men för vardera är minnesbilden essentiell för att vi ska få kontakt med livskänslan. På tal om de ungdomsupplevelser han skildrar heter det hos Handke:

Vad tjuugoåringen hade upplevt var ännu inget minne. Och minne innebar inte att det som hade varit återkom, utan: det som hade varit visade sin plats genom att det återkom. När jag mindes fick jag veta: sådan var upplevelsen, just sådan! och först därmed blev den medveten hos mig, nämnbar, ljudlig och uttalbar, och därför är minnet för mig inget godtyckligt tänkande tillbaka, utan ett pågående arbete, och minnets arbete tillskriver det upplevda dess plats, i den följd som håller det vid liv, berättelsen, som ständigt kan övergå i öppet berättande, i större liv, i uppfinandet. (övers. Margaretha Holmqvist)

Annika Lyth

Proust saknar förmågan att vara självklart lycklig. Hans värld är tragisk. Jag påminns om Hermann Hesses essä ”Die Kunst des Müßiggangs” (”Konsten att slå dank”) som fick en kritiker att anmärka att bara den som aldrig lyckas undfly sin flit måste skriva något sådant. Proust å sin sida skrev närmare 4000 romansidor om hur man uppnår lyckan. För honom är det dagliga livets grundtillstånd ett slags

levande död och madeleinekakan paradigmatiserande för den rörelse mellan död och liv som bildar romanens övergripande struktur. *På spaning* är en katalog över Berättarens svikna förväntningar: kärleken, vänskapen, det sociala livet, till och med konsten – fastän bara inledningsvis – leder till besvikelser. Livet är för Proust alienation, en fadd vardaglighet där vanan hindrar en från att nå kontakt med tillvarons essens. Varför det är så säger han inte. Det är något givet.

Detta kan låta dystert och är det också. Som så mycket i romanen är det en extrem ståndpunkt som sätter igång ett skeende, leder till sin motsats. Allra tydligast sker det i den stora omvändningen i dess sista del, *Den återfunna tiden*. Där tar Berättaren först ett bittert avsked från sin livslånga ambition att bli författare och konstaterar att han uppenbarligen saknar den sensibilitet som krävs av en konstnär. Läsaren vet att det inte är sant – som Malmberg uppmärksam noterat har hans ögonblick av intensiv närvaro och livskänsla varit ganska många under romanens gång. Och nu, i sista ögonblicket, när Berättaren redan känner sig dödsmärkt, återkommer dessa minnen som ger honom tillgång till livets fulla essens. Han ser världen på ett nytt sätt och kan äntligen börja skriva sin roman, enligt en fullt plausibel tolkning den roman läsaren håller i handen.

Det är uppenbart att världen inte är tillgänglig för Berättaren i nuet. Malmberg påpekar att Gunnell Vallquists översättning – som annars framstår som ett konstverk i egen rätt – när det gäller titeln gör ett diskutabelt val. *À la recherche du temps perdu* – det handlar inte bara om den tid som flytt utan också om den som förlorats. Berättaren har helt enkelt inte förmått vara på plats i sitt liv utan har slösat bort tiden på allehanda banaliteter och futila ambitioner, societetsliv inte minst. Å andra sidan gäller kanske

motsatsen? Var han tvungen att genomleva allt detta för att långt senare kunna skriva sin roman? ”Vad tjuugoåringen upplevt var ännu inget minne”, som Handke uttrycker saken.

För – och det är en grundläggande princip för Proust – endast i minnet framträder tillvaron i sin fulla intensitet. Sent omsider ser man vad man verkligen var med om. Finns det en andra väg till livet går den genom konsten. När Berättaren småningom lär sig att uppleva själva konstverket, inte bara sina egna förväntningar på det (som när han första gången ser och blir besviken på skådespelerskan Berma eller kyrkan i Balbec), blir också konsten ett sätt att fullt ut bli delaktig i sitt liv.

Utmärkande för *På spaning* är att där finns mycket av allt. Persongalleriet är enormt och svårt att överblicka – de växlande släkt- och vänskapsrelationerna gestaltar en sakta framskridande samhällsförändring över många decennier. Berättarens uppfattning om sin omvärld blir långsamt en annan, går från kritiklös beundran till genomsådande. De växlande perspektiven borgar för överraskningar – centrala gestalter kan plötsligt visa sig alldeles annorlunda än tidigare. De framstår som ytterst opålitliga interlokutörer – något som ofta lämnas okommenterat för läsaren att inse. Mest slående är förändringarna då homosexualiteten kommer in i romanen under dess senare hälft.

För att hålla ihop sitt väldiga bygge använder sig Proust av en Wagnersk ledmotivsteknik – till exempel då den skenbart fristående berättelsen om Swanns kärlek i svitens första del introducerar romanens centrala motiv som senare ska få sin tillämpning på berättarens liv och utveckling. Många av huvudpersonerna blir genom sina misslyckanden ett slags negativa motsvarigheter till berättaren. Dilettanten Swann kan aldrig, trots alla sina kunskaper, samla sig till en skapande gärning. Den suveräne baron Charlus fördrivs ur gemenskapen på grund av sin omåttliga sexualitet. Ungdomsvännen Bloch utsätts för antisemitismen hos den franska överklassen. Han lyckas ändå göra akademisk karriär men på bekostnad av sin individualitet, genom att i sitt verk bli en vindflöjel för tidens moden. Alla dessa skeenden är långsamma och kräver uppmärksam läsning för att framträda. Malmbergs bok är en

karta över dem. Hans kapitel om de viktiga personerna och idéerna, om olika aspekter av romanens estetik, om dess förhållande till historien och sin samtid förenklar orienteringen och gör vägen lättare för den läsare som saknar hans överblick och kunskaper – och det är väl de flesta. Ett fint exempel är analysen av mademoiselle Saint-Loup, centralgestalterna Charles och Odette Swanns dotterdotter. Trots att hennes framträdande i romanens sista del är ytterst kort sammanfattar Proust i det komprimerade avsnittet mycket av sin grundläggande tematik och knyter an till bokens inledning. Elegant löser Malmberg upp det hårda nystanet och skänker sin läsare en klar insikt i verkets komposition.

I bokens (nästan) sista kapitel gör Malmberg sedan ett försök att ”frilägga själva kärnan i romanen”. ”Som jag ser den”, tillägger han försiktigtvis, trogen sin öppenhetsprincip. För att visa på det vanskliga i försöket citerar han Proust i en programmatisk sats: ”Det finns ingen idé som inte bär inom sig möjligheten till sin egen vederläggning, intet ord som inte är laddat med sin egen motsats.” Den korta sammanfattningen av meningen är det Malmberg kallar för telefism (ett begrepp med rötter i *Iliaden*): att boten mot livets olyckor finns i det som förorsakade dem. ”Hur kan förlorad och bortslösad tid vara en resurs? Hur kan lidande och sorg vara något gott? Hur kan misslyckanden i livet vara nödvändiga för konsten?” Här har vi några av de frågor som *På spaning* enligt Malmberg försöker besvara.

Proust hade, skriver Malmberg, en obegränsad tilltro till sin publik. *På spaning* är klok och obegriplig, poetisk och didaktisk, medryckande och långtråkig, humoristisk och elak, kringsynt och detaljfixerad. Den står där, öppen eller sluten som livet självt och nästan lika mångsidig. För den som under genomvandringen vill ha en stödjande Vergilius vid sin sida har jag svårt att tänka mig någon bättre än Carl-Johan Malmberg.

MICHEL EKMAN

Carl-Johan Malmberg, *Lyckans gåta. Marcel Prousts På spaning efter den tid som flytt*. 567 s. Wahlström & Widstrand 2022